

LUND UNIVERSITY

Vägledning för utvärdering av transformativ omställning

– med fokus på energisystemet

Neij, Lena; Sandin, Sofie; Benner, Mats; Johansson, Maria; Mickwitz, Per

2019

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Neij, L., Sandin, S., Benner, M., Johansson, M., & Mickwitz, P. (2019). Vägledning för utvärdering av transformativ omställning: – med fokus på energisystemet.

Total number of authors:

5

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Illustrationer: Kiran Maini Gerhardsson
Layout och sättning: Media-Tryck Lunds Universitet
ISBN: 978-91-87357-44-2
Tryckt av Media-Tryck Lunds Universitet, Lund 2019

Vägledning för utvärdering av transformativ omställning kan laddas ned från Lunds Universitets hemsida för publikationer,
<https://lup.lub.lu.se>

Förord

Sverige och världen står inför stora samhällsutmaningar, inte minst inom energi- och klimatområdet. För att möta dessa utmaningar och nå målsättningarna i Parisavtalet och Agenda 2030 krävs genomgripande förändringar av dagens samhälle – en utveckling som fordrar transformativa, kunskapsbaserade och samordnade processer för omställning.

Begreppet transformativ omställning har sitt ursprung i ”innovations- och transitionsforskningen” och relaterar till banbrytande förändringar i dominerande struktur, teknik och livsstil i samhället.

Rätt utformade och i effektiva kombinationer förväntas forsknings- och styrmedelsinsatser kunna åstadkomma en transformativ omställning av energisystemet. Omställningen förväntas bygga på forskningsinsatser som leder till ny teknik och ny kunskap, samt olika kombinationer av styrmedel såsom regleringar, skatter, bidrag och informationsinsatser, som riktas mot existerande marknadsmisslyckanden. För att försäkra oss om att kombinationerna av dessa insatser är effektiva och bidrar till en önskad omställning behöver vi även utvärderingsstrategier som genererar kunskap om hur olika forsknings- och styrmedelsinsatser påverkar och bidrar till omställningsarbetet.

I Sverige görs många utvärderingar inom klimat- och energiområdet. Dessa är dock ofta fragmenterade och resultat av isolerade insatser snarare än samordnade processer. Utvärderingar utförs parallellt av olika aktörer med olika erfarenheter och kunskapsingångar – myndigheter, konsulter, forskare – men har ofta ett snävt fokus på måluppfyllelse och bidrar generellt inte till att ge en mer övergripande helhetsbild och förståelse av omställningsarbetet. I stor utsträckning har utvärderingar kommit att ersättas med uppföljningar, indikatorer eller modeller som inte analyserar den faktiska effekten av forsknings- och styrmedelsinsatser.

En transformativ omställning av energisystemet kräver en utvärderingsansats av forsknings- och styrmedelsin-

satser som har förmågan att fånga transformativa förändringsprocesser, som skapar en övergripande förståelse av hur insatser tillsammans bidrar till en omställning, som bygger på en tvärvetenskaplig teoribas och som kan bidra till gränsöverskridande kunskapsuppbyggnad. Detta innebär att tidigare utvärderingspraxis med fokus på måluppfyllelse måste vidareutvecklas och ge plats för en utvärderingsansats som bygger på pluralism, helhetssyn, koordinering och ett strukturerat lärande. För att lyfta det transformativa, dvs. det djupgående och kanske banbrytande, i omställningen bör utvärderingsansatsen utgå från innovations- och transitionsforskningen. Denna ansats bör sedan kompletteras med klassisk utvärderingsteori i kombination med andra relevanta kunskapsområden som sammantaget möjliggör ett gränsöverskridande och kunskapsbaserat lärande. Utvärderingsansatsen bör vara bred och samordnad då en transformativ omställning av energisystemet kräver en gedigen förståelse av hur såväl enskilda insatser som kombinationer av forsknings- och styrmedelsinsatser skapar transformativ förändring, både i mindre skala och på systemnivå. Kunskapen som genereras i utvärderingarna kan sedan användas till att förbättra och korrigera pågående insatser, avbryta eventuella ineffektiva eller kostsamma insatser, samt förbättra val och utformning av forsknings- och styrmedelsinsatser i framtiden.

Dagens utvärderingar av forsknings- och styrmedelsinsatser är ofta fragmenterade och fokuserar på måluppfyllelse. För att stödja en transformativ omställning i samhället krävs samordnade utvärderingsansatser som genererar en helhetsbild av omställningsarbetet, som beaktar transformativa processer för omställning och som bygger upp ett systematiskt och kunskapsbaserat lärande.

Vägledning för utvärdering av transformativ omställning bygger på resultat från forskningsprojektet ”Transition governance” som finansierats av Energimyndigheten.

Projektet fokuserar på energieffektivisering i byggnader, men *Vägledning för utvärdering av transformativ omställning* är tänkt att kunna användas även vid utvärdering inom andra områden. *Vägledning för utvärdering av transformativ omställning* har tagits fram av:

Lena Neij, projektledare (LU)
Sofie Sandin (LU)
Mats Benner (LU)
Maria Johansson (LU)
Per Mickwitz (LU)

Författarna vill tacka deltagarna i projektets referensgrupp: Peter Stern (Energimyndigheten), Lisa Eriksson (Naturvårdsverket), Tobias Persson (Tillväxtanalys) och Hanne Foss Hansen (Köpenhamns Universitet) för alla värdefulla kommentarer. En tidigare version av "*Vägledning för utvärdering av transformativ omställning*" har även presenterats för Energimyndigheten, Naturvårdsverket, Tillväxtanalys och Vinnova, som under dessa möten har delat sina erfarenheter och insikter kring utvärdering, samt tillfört värdefulla synpunkter på innehåll och utformning av denna skrift.

Med *Vägledning för utvärdering av transformativ omställning* vill vi inspirera (myndigheter och andra) till en transformativ och kunskapsbaserad utvärderingsansats för omställning av energisystemet – och bjuder in till diskussion kring utvärdering av forskning och styrmedel baserad på ledord som transformativ, helhetssyn, samordning och kunskapsbaserad. Den föreslagna utvärderingsansatsen kan utformas och appliceras efter behov – i valfri omfattning inom olika områden.

Innehåll

1. Inledning	5
2. En transformativ utvärderingsansats	5
3. En kunskapsbaserad utvärderingsansats	8
4. Vägledning för en transformativ utvärderingsansats	10

1. Inledning

Forskningsprogram och energipolitiska styrmedel är viktiga drivkrafter för en transformativ omställning av energisystemet – och en progression av sådana insatser kräver väl utformade utvärderingsansatser som genererar lärande och kunskap.

Vi identifierar tre viktiga aspekter för en utvärderingsansats för en transformativ omställning:

1. Den bör utgå från och inbegripa centrala begrepp från innovations- och transitionsforskningen.
2. Den bör bygga på kunskapsbaserade utvärderingar och vara gränsöverskridande, dvs. beakta och använda insikter från olika vetenskapliga discipliner.
3. Den bör bidra till en helhetssyn av omställningsarbetet.

I avsnitt 2 och 3 beskriver vi översiktligt punkt 1 och 2 – två centrala ingångar till en utvärderingsansats för transformativa omställningar. I avsnitt 4 presenterar vi våra tankar kring hur en utvärderingsansats för transformativ omställning skulle kunna utformas – en utvärderingsansats som ger en helhetsbild av en transformativ omställningsprocess och som lyfter resultaten av enskilda projekt och förhållandet dem emellan.

Transformativ utvärderingsansats: i texten nedan tar vi oss friheten att använda förkortningen ”transformativ utvärderingsansats” för att beskriva en utvärderingsansats för transformativa omställningar i samhället.

2. En transformativ utvärderingsansats

Under senare år har en rik litteratur inom innovations- och transitionsforskningen utvecklats i syfte att förstå villkoren för transformativa omställningar i samhället. I denna *Vägledning för utvärdering av transformativ omställning* föreslår vi att några grundläggande perspektiv och begrepp från innovations- och transitionsforskningen används för att sätta ramarna för en utvärderingsansats med syfte att stödja en transformativ omställning. Vi utgår från tre begrepp i litteraturen som beskriver centrala processer för en transformativ omställning: ”visioning”, ”experimentation” och ”learning”. Dessa processer beskrivs i forskningslitteraturen som drivande i förverkligandet av en transformativ omställning.

”Visioning”: Transitionsforskningen lyfter behovet av visioner för att inspirera till en transformativ omställning; visionerna visar på en riktning men kan även översättas till mer konkreta (färd)planer, missions och mål som ger en tydligare kurs i omställningsarbetet. Visioner stödjer även utformningen av ett långsiktigt

och samlat genomförande av forsknings- och styrmedelsinsatser. Utvärderingar kan analysera huruvida olika insatser (och kombinationer av insatser) möter övergripande visioner eller mer specifika planer, missions eller mål. Visioner möjliggör även utvärderingar som reflekterar över vilka mål som kan vara relevanta och hur alternativa former och kombinationer av insatser kan nå uppsatta mål.

”Experimentation”: Transitionsforskningen lyfter behovet av att utforska och testa nya banbrytande idéer för genomförandet av en transformativ omställning. Detta kräver i sin tur tekniska, samhälleliga och institutionella experiment, som kan genomföras genom exempelvis forskning, pilotprojekt, demonstrationer, testbäddar och policy labs. Utvärderingar av transformativa omställningar kan och bör lyfta fram denna typ av experimenterande insatser, beakta tidiga effekter i energisystemet (outcomes) samt reflektera över vilka förutsättningar och begränsningar som finns för denna typ av insatser.

”Learning”: Transitionsforskningen lyfter även behovet av ett brett lärande för att genomföra en transformativ omställning av energisystemet. Ett brett lärande kräver i sin tur breda analyser som inkluderar flera kunskapsområden, som riktas mot exempelvis förändringar av attityder, beteende och normer, utveckling av ny teknik, risker för inläsningseffekter, etc. Utvärderingslitteraturen lyfter parallellt behovet av ett systematiskt lärande som möjliggörs genom kontinuerliga kunskapsbaserade (kontrafaktiska) utvärderingar av forsknings- och styrmedelsinsatser (se sektion 3).

Innovations- och transitionsforskningen visar även på vikten av ett systemperspektiv i analysen. I begreppet systemperspektiv inkluderas analys av flera aktörer (multi-actor perspective), aktörsnätverk, institutioner och teknisksystem. I utvärderingar av forsknings- och styrmedelsinsatser krävs en tydlig systemansats som inkluderar följande:

- definition av systemet, dess element och kopplingarna mellan dessa
- analys av hur insatser påverkar systemet och dess element
- analys av hur kombinationer av insatser stödjer varandra (s.k. alignment)
- analys av hur insatser på olika policynivåer (globalt, nationellt, regionalt, lokalt) påverkar varandra (scale, multi-level governance)
- analys av eventuella sidoeffekter och rekyleffekter (rebound effects)
- analys av tidsaspekter i insatser och utvärderingar
- analys av lock-in och stigberoende som stärker de dominerande systemen och gör omställningar svårare
- indikation och analys av osäkerheter och komplexitet

Vid utvärdering av en transformativ omställning är det viktigt att beakta att olika system ser olika ut: aktörerna är inte de samma, inte heller aktörnätverken, institutionerna, tekniken, etc. I Box 1 har vi gjort en kortfattad beskrivning av en transformativ omställning inom området energieffektivisering i byggnader, då detta varit fokusområdet för studierna i forskningsprojektet Transition governance.

I denna *Vägledning för utvärdering av transformativ omställning* introducerar vi några få centrala perspektiv och begrepp från innovations- och transitionsforskningen som vi tycker bör beaktas vid utvärderingar av forsknings- och styrmedelsinsatser. Vi rekommenderar emellertid att utvärderare låter sig inspireras av denna litteratur och inkluderar fler aspekter i sina utvärderingar.

Box 1. Energieffektivisering i byggnader – en transformativ ansats

En effektiv energianvändning i den byggda miljön innebär att tillförd energi används mer effektivt – dvs. att samma nytta möjliggörs med mindre energi. Traditionella energieffektiviseringsåtgärder i byggnader inkluderar energieffektiv teknik såsom isolering, energieffektiva fönster, värmepumpar, energieffektiva hushållsapparater och energieffektiv belysning. Dessa är viktiga åtgärder, men en transformativ omställning kommer behöva bygga på såväl tekniska som sociala innovationer. Radikala, tekniska förändringar inkluderar nollenergihus, plus-energihus, smarta hus, flexibla hus och hus med integrerade system för energiproduktion, energilagring, transportsystem (t.ex. lokala bilpooler) och matförsörjningssystem. Sådana radikala förändringar måste även gå hand i hand med banbrytande beteendeförändringar, nya typer av affärsmodeller och organisatoriska föränd-

ringar. En transformativ omställning kommer att behöva inbegripa hela värdekedjan för byggnader, från byggnation, renovering, underhåll till användning av byggnaderna.

Det finns en rad aktörer som driver, är delaktiga i, eller är berörda av en omställning av energisystemet. För en energieffektiv bebyggelse finns dessa aktörer representerade i alla processer och komponenter som relaterar till energieffektiviseringsåtgärder. Dessa aktörer inkluderar byggherrar, arkitekter, forskare och ingenjörer, utvecklare, finansiärer, bostadsbolag, hyresgäster och husägare, samt lokala och nationella myndigheter, som alla är sammanlänkade i ett omställningsarbete. För att få igenom radikala förändringar och en mer energieffektiv bebyggelse måste dessa olika aktörer och deras intressen i en omställning beaktas.

3. En kunskapsbaserad utvärderingsansats

Innovations- och transitionsforskningen har utvecklat en spännande och rik ansats i syfte att förstå villkoren för transformativa omställningar i samhället; denna forskning bygger emellertid i mindre utsträckning på kontrafaktiska analyser av forskning och styrmedel. I denna *Vägledning för utvärdering av transformativ omställning* föreslår vi därför att innovations- och transitionsforskningen bör kompletteras med klassisk utvärderingsteori, som bygger på beprövad utvärderingserfarenhet och bidrar med metodologiska grunder för utvärdering och lärande. Det finns, utöver transitionsforskningen och utvärderingsteorin, även en rad andra vetenskapliga discipliner som kan bidra med kompletterande ansatser för att hantera komplexiteten i en transformativ omställning. Tillsammans kan de bidra till att bygga upp en bred, tvärvetenskaplig kunskapsbas för utvärdering av effekt, effektivitet, process och genomförande – som i sin tur genererar ett lärande och en grund för konstruktiv reflektion. Hur kombinationen av olika typer av utvärderingar skall se ut varierar med olika typer av forsknings- och styrmedelsinsatser, samt över tid.

I denna *Vägledning för transformativ omställning* argumenterar vi för en bred utvärderingsansats som leder till en gränsöverskridande kunskapsuppbyggnad. I denna ansats utformas och kompletteras utvärderingarna utifrån omställningens art, och bygger på insikter från olika kunskapsområden, vilket lägger grunden för en helhetsförståelse av omställningens villkor och utfall. Vid utvärdering av insatser för energieffektivisering i byggnader skulle vi föreslå att gränsöverskridande utvärderingsansatser byggs upp utifrån kunskapsområden såsom utvärderingsteori, vetenskapssociologi, policyanalys, sociologi, miljöpsykologi och organisationsteori (se Box 2). Vid utvärdering av forsknings- och styrmedelsinsatser inom andra områden kan andra kunskapsområden vara av intresse.

Vid en genomgång av utvärderingsteorier inom olika discipliner som berör en omställning av energisystemet, finner vi följande centrala ansatser som bör beaktas vid en kunskapsbaserad utvärdering:

- Fokus och mål – reflektera över insatsernas fokus och mål i utvärderingen
- Social och fysisk miljö – beakta kontexten för insatserna i utvärderingen
- Metod – kombinera flera metoder, gärna kvantitativa såväl som kvalitativa; triangulera resultat från olika metoder, källor och utförare för att säkerställa robusta resultat
- Data – bra utvärderingar bygger på bra data
- Värderingskriterier – utvärdera inte bara effekter och utfall av insatserna, utan även processer och aspekter såsom legitimitet, genomförbarhet, acceptans och relevans
- Kontrafaktiska analyser – utvärdera additionalitet och den faktiska effekten av ett eller flera styrmedel
- Användning – arbeta aktivt med en plan för användning av utvärderingen

Box 2. Kunskapsbaserad utvärdering för energieffektivisering i byggnader

Utvärderingar av forskning och styrmedel för energieffektivisering i byggnader bör bygga på flertalet kunskapsområden – förutom utvärderingsteori har vi identifierat kunskapsområden såsom vetenskaps-sociologi, policyanalys, sociologi, miljöpsykologi och organisationsteori. Nedan beskriver vi några centrala ansatser och begrepp i några utvalda teoriområden:

Utvärderingsteori: 1) utgå från utvärderingskontexten, 2) utforma utvärderingar med flera metoder, bra data samt triangulera, 3) genomför kontrafaktiska analyser med olika metoder, 4) utforma utvärderingar med flera kriterier för värdering, 5) underlätta för användningen av en utvärdering

Vetenskapsociologi: 1) utvärdera effekt (och tidiga effekter – outcomes) i termer av kunskapsproduktion, kvalitet, spridning, utbyte, samarbete och mobilitet, 2) blanda metoder för analys, så som bibliometri,

peer-review, patent och nätverksanalys, 3) utvärdera forskningsprocesser i termer av organisation samt finansiell och politisk styrning, 4) utvärdera forskningens roll i relation till samhällets behov

Policyanalys: 1) utforma ett systemperspektiv i utvärderingen, 2) analysera hur kombinationer av styrmedel samverkar alternativt motverkar varandra, 3) analysera policy-misslyckanden, 4) analysera specifikt sidoeffekter, rekyleffekter och legitimitet, 5) analysera styrmedel på flera nivåer (internationell, nationell och lokal), 6) analysera förvaltning och administration av insatserna

Miljöpsykologi: 1) skilj på människors perception, attityd, intention och beteende i utvärderingar, 2) utvärdera i relation till aktuell brukargrupp, 3) beakta individuella och kontextuella faktorer som motiverar specifika beteende i förhållande till en specifik förändring.

4. Vägledning för en transformativ utvärderingsansats

Som beskrivits i förordet till denna *Vägledning för utvärdering av transformativ omställning* har det gjorts många utvärderingar inom energi- och klimatområdet i Sverige. Generellt saknas emellertid en transformativ ansats, utvärderingarna är sällan koordinerade och bidrar därav endast i begränsad utsträckning till en övergripande helhetsbild av omställningsarbetet. I Box 3 summerar vi resultaten från forskningsprojektet Transition governance och beskriver kortfattat hur utvärderingar av forsknings- och styrmedelsinsatser för energieffektivisering i byggnader kommit att utformas i Sverige och Norden.

I texten nedan argumenterar vi och drar vi upp riktlinjer för en transformativ utvärderingsansats för forskning och styrmedel inom energiområdet – en ansats som stödjer effektiva forsknings- och styrmedelsinsatser för en transformativ omställning av energisystemet. Denna utvärderingsansats bygger på att flera olika utvärderingar av forsknings- och styrmedelsinsatser utförs över tid – som också sker idag – men att dessa individuella utvärderingar genomförs som delar av en helhet som sedan sammanlänkas. Tillsammans bidrar de individuella utvärderingarna (se pusselbitarna i Figur 1) till en helhetssyn och en långsiktig kumulativ kunskapsuppbyggnad.

Vi föreslår en utvärderingsansats uppdelad i tre steg, enligt texten nedan. Utformningen görs i två steg (steg 1 och 2) där steg 1 är den övergripande transformativa utvärderingsansatsen och steg 2 är den kunskapsbaserade utvärderingsplanen som utgör en del av denna övergripande transformativa utvärderingsansats, se Figur 1. Steg 3 syftar till att samordna utvärderingar för att ge ett brett och systematiskt lärande från olika forsknings- och styrmedelsinsatser.

Steg 1 – Utforma en övergripande transformativ utvärderingsansats

– Utformningen av forsknings- och styrmedelsinsatser bör bygga på en vision (samt eventuella (färd)planer, missions och mål) som beskriver hur insatserna är tänkta att bidra till en omställning; denna vision bör sedan omsättas till

en övergripande utvärderingsansats och utvärderingsplan (se steg 2). Resultatet av de utförda utvärderingarna kan sedan diskuteras i förhållande till den uppsatta visionen i termer av huruvida och i vilken omfattning de bidrar till den tänkta omställningen (se steg 3). Några svenska myndigheter har utformat Effektlögik eller Verksamhetslögik som ett stöd för att genomföra en mer långsiktig och samlad uppföljning och utvärdering av forsknings- och styrmedelsinsatser.

– I utvärderingslitteraturen lyfts behovet av att identifiera och analysera insatsernas förmodade effekter, samt att genom ex-ante utvärderingar analysera alternativa styrmedels möjligheter att nå uppsatta mål. De olika alternativa styrmedlen kan, baserat på dessa analyser, diskuteras och potentiella svagheter samt styrkor kan identifieras. Sådana analyser kan ge riktlinjer för utformningen av den kunskapsbaserade utvärderingsplanen (se steg 2).

– I den övergripande utvärderingsansatsen identifieras olika experimentella insatser i form av forskning, piloter, demonstrationsprojekt och policy labs. Dessa insatser skall värna för innovationshöjd och utvärderingarna bör utformas för att kunna fånga sådana innovativa och experimentella bidrag till en omställning. Det är även viktigt att utvärderingen av dessa insatser länkas samman med utvärderingar av omställningen av energisystemet i stort.

– Den övergripande utvärderingsansatsen måste ha en tydlig systemansats (se avsnitt 2).

– Som en del av en transformativ utvärderingsansats krävs även en *kunskapsbaserad utvärderingsplan*, se steg 2.

Steg 2 – Utforma en kunskapsbaserad utvärderingsplan

– I detta steg identifieras behovet av uppföljning och utvärdering över tid. Den övergripande utvärderingsplanen bör tas fram av aktörer från olika delar av samhället för att säkerställa att olika perspektiv hörsammas.

– Metoder för uppföljning utformas (se den övre pusselbiten i Figur 1). Det är viktigt att säkerställa att data för uppföljning kommer att finnas tillgängliga över tid (och att resurser för detta finns).

Box 3. Erfarenheter av utvärderingar för en effektivare energianvändning i byggnader

Forskningsprojektet Transition governance har granskat den rådande utvärderingspraktiken i Sverige inom området energieffektivisering i byggnader för att klarlägga styrkor och utvecklingsmöjligheter. Denna granskning har omfattat 53 individuella utvärderingar av forsknings- och styrmedelsinsatser som har beställs av myndigheter och forskningsfinansiärer i Sverige mellan 2005 och 2017. Utvärderingarna av forskningsinsatser har främst omfattat insatser för energieffektivisering i byggnader. Utvärderingarna av styrmedelsinsatser har omfattat regleringar såsom byggregler, ekonomiska styrmedel i form av bidrag, informativa insatser såsom rådgivning och goda exempel, samt även andra insatser såsom teknikupphandling och samverkansinitiativ. Nedan följer några övergripande resultat från granskningen av dessa utvärderingar:

- En uttalad transformativ ansats saknas i utvärderingarna. Det saknas en vision, plan eller i vissa avseende även väldefinierade mål mot vilken insatserna kan utvärderas. Utvärderingarna lyfter sällan experimenterande eller innovativa inslag i satsningarna, och utvärdering av tidiga effekter (outcomes) är svag, liksom en analys av hur dessa effekter kan påverka energisystemet långsiktigt.
- Utvärderingarna bygger generellt på en mix av många olika metoder men triangulering är ofta svag

och enbart ett fåtal utvärderingar inkluderar kontrafaktiska analyser. Flertalet utvärderingar fokuserar helt på effekt och måluppfyllelse, medan enbart ett fåtal utvärderar legitimitet, acceptans och relevans – kriterier som är viktiga för att fånga transformativa processer.

- Sammantaget är kopplingen – *alignment* – mellan forskning och styrmedel sällan artikulera i utvärderingarna.

- I utvärderingarna av forsknings- och styrmedelsinsatser som beställts av myndigheter och forskningsfinansiärer saknas i stort sett utvärderingar av beteendeförändringar. Utvärderingar av beteende har emellertid gjorts av forskare inom olika discipliner. Dessa utvärderingar har gjorts baserat på olika teoretiska ansatser som alla har olika styrkor och svagheter. Utvärderingar gjorda av forskare inom tekniska discipliner bidrar med faktiska mätdata. Utvärderingar gjorda av forskare med bakgrund i sociologi visar på betydelsen av det sociala sammanhanget för olika rutiner, dvs. beteendemönster, och relationer mellan olika aktörer. Utvärderingar gjorda av forskare med bakgrund i miljöpsykologi bidrar med analyser av drivkrafter för enskilda individers beteenden och hur dessa beteenden kommer till uttryck i olika fysiska och sociala sammanhang.

Referenser till studier utförda inom forskningsprojektet Transition governance

- Sandin, S., Neij, L. & Mickwitz, P. (2019). Transition governance for energy efficiency – insights from a systematic review of Swedish policy evaluation practices. *Energy, Sustainability and Society* (accepterad).
- Sandin, S. & Benner, M. (2019). The potential of evaluations to drive transitions – Insights from a review of Swedish research evaluation practices. *Research Evaluation* (under granskning).
- Sandin, S., Neij, L. & Benner, M. (2019). Evaluating for a transition – insights from a review of Swedish evaluations of research and policy. (under granskning).
- Johansson, M., Gentile, N. & Neij, L. (2019). Evaluating energy efficient behaviour in the built environment – in what way can environmental psychology strengthen the current evaluation practice in the Nordic countries? (under granskning)
- Neij, L., Sandin, S., Benner, M., Johansson, M. & Mickwitz, P. (2019). A transition towards energy efficiency in buildings – and the need for an interdisciplinary evaluation practise. (under granskning).
- Mickwitz, P., Neij, L., Benner, M., Johansson, M. & Sandin, S. (2019). An interdisciplinary framework for evaluation. (pågående arbete).

– Utvärderingar som bör ingå identifieras (se de små pusselbitarna i Figur 1). Dessa bör bygga på olika typer av frågeställningar och bör utföras av relevanta utvärderare. Utvärderingarna kan med fördel genomföras av såväl forskare som institut, myndigheter eller konsulter – med hög kompetens i förhållande till det som skall utvärderas. Ett alternativ är att konsulter och myndigheter genomför utvärderingar med fokus på processer, medan forskare och forskningsinstitut genomför utvärderingar med fokus på effekter (outcome och impact).

– Olika metoder för utvärdering bör kompletteras i utvärderingarna för att säkerställa triangulering – inte minst vad gäller additionalitet. Behov av metodutveckling bör identifieras, och relevant data av hög kvalitet bör säkerställas. Utvärderingarna bör inkludera analys av inte enbart effekt och måluppfyllelse, utan även legitimitet, genomförbarhet, förutsägbarhet, acceptans, relevans etc.

– Utformningen av utvärderingarna bör möjliggöra en analys av en transformativ omställning. Det bör i varje utvärdering göras en bedömning av huruvida de utvärderade insatserna stödjer en transformativ omställning, exempelvis genom frågor om hur insatserna följer uppsatta omställningsvisioner/mål/missions; hur de stödjer önskad innovationshöjd; i vilken mån insatsen tar en systemansats, etc.

Steg 3 – Samordna utvärderingar för ett systematiskt lärande

– Lärdomar från uppföljningar och individuella utvärderingar bör sammanställas och dokumenteras för att ge en samlad helhetssyn över omställningsprocessen över tid. Vi föreslår någon typ av loggbok som möjliggör en kontinuerlig syntes och ett systematiskt lärande. Den samlade analysen gör det möjligt att ge en helhetsbild av en transformativ omställningsprocess, att lyfta systemperspektivet samt att diskutera resultaten av enskilda projekt och förhållandet dem emellan (samband, synergier, överlapp, målkonflikter, systemdynamik).

– En samordnad utvärdering för ett systematiskt lärande bygger på en konstant dialog som säkerställer kunskapsöverföring genom tillgång, användning och sammanställning av resultat från uppföljning och utvärdering.

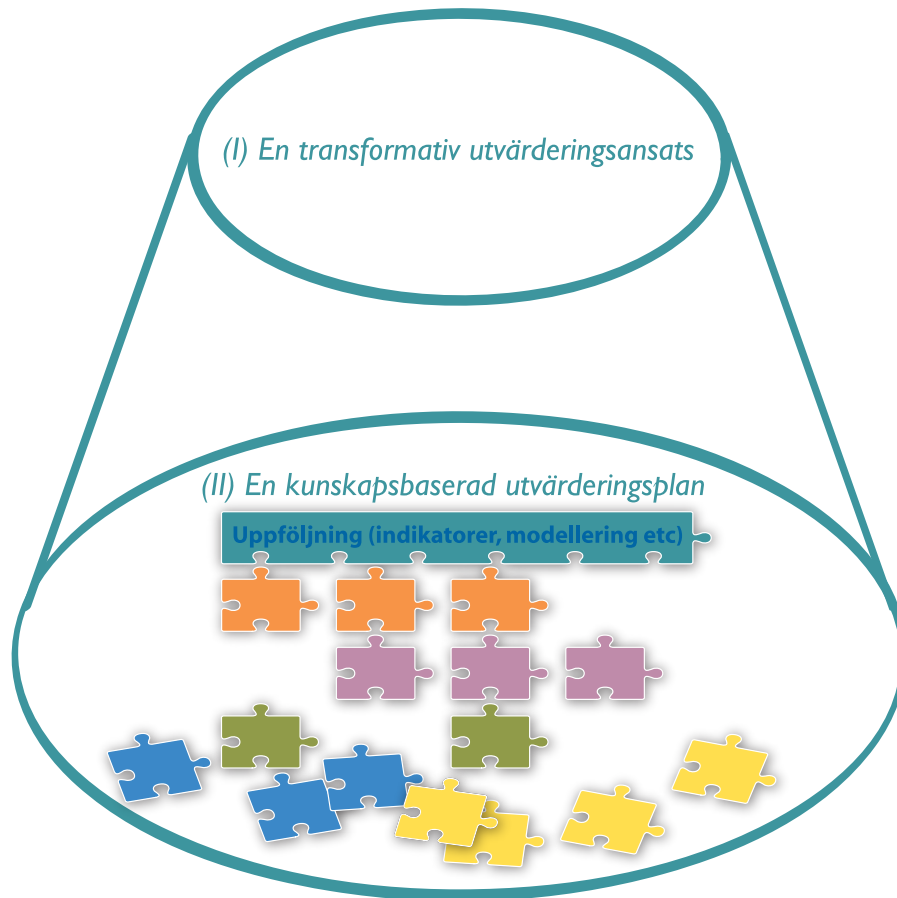
– Den samlade analysen bidrar till systematiskt lärande och reflektion. Det syntetiserade resultatet kan exempelvis användas för att förbättra och korrigera pågående insatser, avbryta eventuella ineffektiva eller kostsamma insatser samt förbättra val av forsknings- och styrmedelsinsatser i framtiden.

– En transformativ omställningsprocess kräver en reflexiv och flexibel användning av den transformativa utvärderingsansatsen över tid. Visioner (färdplaner, missions, mål) måste ses över och bedömningar måste göras gällande huruvida de fortfarande är relevanta. Det bör även kontinuerligt säkerställas att de individuella utvärderingsinsatserna (pusselbitarna) bidrar med relevant kunskap för ett omställningsarbete.

Utvärdering av transformativ omställning – att tänka på

En transformativ och kunskapsbaserad utvärderingsansats kan vara ett kraftfullt instrument för att stödja en transformativ omställning av energisystemet. För att en sådan plan skall få den önskade effekten bör utförande av denna bygga på följande:

- Ett tydligt ägande och koordinering av utvärderingsstrategin ger långsiktighet och kontinuitet. Ägandet av utvärderingsstrategin bör bygga på legitimitet, en bra finansiering och ett mandat att arbeta brett. Myndigheter kan med fördel vara ägare av en utvärderingsstrategi. Ett team bör utses att arbeta aktivt och kontinuerligt med utvärderingsstrategin. En viktig del av koordineringsarbetet bör inbegripa diskussioner av målkonflikter.
- Utvärderingsansatsen bör utformas gemensamt av flertalet relevanta aktörer. Genomförandet av utvärderingarna och deras syntetisering bör ske baserat på en konstant dialog mellan berörda aktörer.
- Användningen av en transformativ utvärderingsansats bör kompletteras med relevant kapacitetsuppbyggnad inom utvärderingsområdet.

Figur 1. En transformativ utvärderingsansats – steg 1 och 2. Löpande och övergripande uppföljning (den långa pusselbiten) kompletteras med riktade utvärderingar (de mindre pusselbitarna) av olika forsknings- och styrmedelsinsatser. Dessa utvärderingar bygger på olika frågeställningar och metoder från olika discipliner som sammanlänkas för att ge ett kunskapsbaserat helhetsperspektiv.

Box 4. En transformativ utvärderingsinsats – en sammanfattning

Steg 1: Utforma en övergripande transformativ utvärderingsansats

- 1) som bygger på en vision (färdplan, missions, mål) av omställningsarbetet, mot vilken de olika forsknings- och styrmedelsinsatserna utvärderas
- 2) som inkluderar utvärdering av experimentella insatser och värnar för utvärdering av innovationshöjd och långsiktiga systemförändringar
- 3) som inkluderar en kunskapsbaserad utvärderingsplan för systematiskt lärande (se Steg 2)

Steg 2: Utforma en kunskapsbaserad utvärderingsplan

- 1) som identifierar metoder för uppföljning (se den övre pusselbiten i Figur 1)
- 2) som identifierar kompletterande utvärderingar som utförs av relevanta utvärderare, med relevanta och varierande frågeställningar och metoder, och som bygger på olika kunskapsområden (se övriga pusselbitar i Figur 1)

Steg 3: Samordna utvärderingar för ett systematiskt lärande

- 1) säkerställ en kontinuerlig sammanställning av resultat från uppföljning och utvärdering för att ge ett systematiskt lärande, relevant feedback, samt en samlad helhetssyn över omställningsprocessen
- 2) säkerställ kunskapsspridning mellan relevanta aktörer genom tillgång, användning och sammanställning av resultat från uppföljning och utvärdering
- 3) tillåt en reflexiv och flexibel användning av den transformativa utvärderingsansatsen över tid; var öppen för nytolkningar av visioner (färdplaner, missions, mål) mot vilka insatserna utvärderas; möjliggör för såväl nya typer av utvärderingar (se lösa pusselbitar i Figur 1) som korrigeringar av forsknings- och styrmedelsinsatser

En transformativ utvärderingsansats gör det möjligt att ge en helhetsbild av en transformativ omställningsprocess, lyfta systemperspektivet och diskutera resultaten av enskilda forsknings- och styrmedelsinsatser och förhållandet dem emellan. Den samlade analysen bidrar till lärande, reflektion, och rekommendationer till förändringar av pågående och framtida insatser.